

LAPSE OSALUSÕIGUSE RAKENDAMINE – JUHEND LASTE TÄHENDUSLIKUKS KAASAMISEKS

Lastekaitse Liit °
Estonian Union for Child Welfare

Kaasrahasanud
Euroopa Liit

Eesti
tuleviku heaks

EESTI EESISTUMINE
2024–2025

SOTSIAALKINDLUSTUSAMET

Lapse osalusõiguse rakendamine – juhend laste tähenduslikuks kaasamiseks

Juhendi koostas MTÜ Lastekaitse Liit Sotsiaalkindlustusameti tellimusel Eesti Läänemeremaade Nõukogu eesistumise raames. Selle valmimist rahastati 2021-2027 Ühtekuuluvuspoliitika fondide meetme 21.4.7.9. „Lastele ja peredele suunatud teenused on kvaliteetsed ja vastavad perede vajadustele“ toetuse andmise tingimuste (TAT) „Laste ja perede toetamine“ raames.

Juhendi koostamisele aitasid kaasa MTÜ Lastekaitse Liidu lapse õiguste saadikud Tuule Pihol, Meribel Sillasoo ja Marii Eleen Mötsnik, Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi sotsiaaltöö professor Karmen Toros ja sotsiaaltöö dotsent Ingrid Sindi, Õiguskantsleri Kantselei laste ja noorte õiguste osakonna vanemnõunik Margit Sarv, Lastekaitsetöötajate ühingu juhatuse liige Ege Vonbret-Tosin ja Sotsiaalkindlustusameti laste heaolu osakonna talitusejuhataja Kadi Lauri. Täname Õiguskantsleri Kantseleid, kellega koostöös valmisid laste osalemise 10 põhimõtet (juhendi peatükk 1.4).

Väärtusliku panuse andsid Eesti kohalike omavalitsuse lastekaitse spetsialistid, pere-terapeut ja sotsiaalpedagoog, kes jagasid oma häid praktikaid veebiküsimustiku kaudu. Läänemeremaade parimate praktikate kohta aitasid sisendit koguda Läänemeremaade Nõukogu riskilaste ekspertgrupi esindajad. Lisaks täname erinevaid asutusi ja organisatsioone, kes jagasid väärtuslikku teavet ja aitasid kaasa Läänemeremaade praktikate kaardistamisele: The National Agency for Children and Families (Island), Federal Ministry for Family Affairs, Senior Citizens, Women and Youth (Saksamaa), Norwegian Directorate for Children, Youth and Family Affairs (Norra), Cross-disciplinary Practice Development and Involvement – Children, Youth and Families (Taani), Finnish Institute for Health and Welfare (Soome), The National Board of Health and Welfare (Rootsi) ning Children and Family Policy Department (Läti).

Sisukord

Sissejuhatus

1. Lapse osalusõigus (LÕK artikkel 12)

- 1.1 Lapse osalus kui inimõigus
- 1.2 Laste osaluse eelised
- 1.3 Lapse tähenduslik osalemine praktikas
- 1.4 Lapse osalemise 10 põhimõtet
- 1.5 Kasulikud materjalid ja tööriistad laste osaluse toetamiseks

2. Laste osalus lastekaitsetöös

- 2.1 Lastekaitse spetsialisti õiguslik alus laste kaasamiseks
- 2.2 Lapse osalemise olulisus lastekaitsetöös
- 2.3 Laste endi arvamus ja osaluskogemused
- 2.4 Tööriistakast laste kaasatuse ja osaluse suurendamiseks

LISA1: Välisriikide spetsialistide parimad praktikad.

Lisa 2: Kasutatud kirjandus

Autorid: Helen Saarnik, Anneli Valner (MTÜ Lastekaitse Liit).

Juhendis sisalduva teabe kasutamisel palume viidata allikale: Lapse osalusõiguse rakendamine: juhend laste tähenduslikuks kaasamiseks. Tallinn, MTÜ Lastekaitse Liit.

Keeletoimetanud: Sirje Orvet

Kujundanud ja küljendanud: Ain Saare

Sissejuhatus

Inimõigused on universaalsed väärtused ja normid, mis aitavad märgata, mõista ja austada iga inimest – nii iseennast kui ka teisi. Need õigused kuuluvad kõigile, sõltumata vanusest. Laste elu, arengu ja turvalisuse paremaks tagamiseks on Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni (ÜRO) poolt vastu võetud eraldi dokument laste inimõigustest: lapse õiguste konventsioon (edaspidises tekstis LÕK), millega Eesti liitus 1991. aastal.¹

Laste osalusõigus on LÕK artiklis 12 sätestatud põhimõte, mis omakorda moodustab aluse demokraatlikule, õiglasele ja hoolivale ühiskonnale. See ei ole üksnes eetiline juhis, vaid rahvusvaheliselt tunnustatud inimõigus, mis seab riigile ja kõikidele täiskasvanutele – sealhulgas lapsevanematele, poliitikakujundajatele, lapse heaolu spetsialistidele ja teistele lastega või laste heaks töötavatele spetsialistidele – selge kohustuse luua toetav keskkond ja tingimused, mis võimaldavad lastel oma seisukohti väljendada. Kui lapsed saavad tähenduslikult osaleda neid puudutavates otsustes, paraneb nii nende heaolu kui ka teenuste ja poliitike kvaliteet.

Juhendi eesmärk ja ülesehitus

Juhendi eesmärk on toetada kõiki spetsialiste, kes töötavad lastega koos või laste heaks, aidates suurendada nende aktiivset osalemist erinevates tööprotsessides. Juhend pakub ideid ja soovitusi, kuidas parandada laste kaasamist poliitike, teenuste ja praktika kujundamises ning toetab laste õigust osaleda neid puudutavates otsustes.

Juhendi koostamisel on aluseks võetud [ÜRO lapse õiguste konventsioon](#) ja [ÜRO Lapse Õiguste Komitee üldkommentaari 12](#)². Ühtlasi pakub juhend praktilisi suuniseid ja tööriistu, tuginedes rahvusvahelistele juhistele ja Läänemeremaade Nõukogu riikide, eeskätt Eesti headele praktikatele.

Juhend jaguneb kaheks osaks: esimene keskendub lapse osalusõiguse tähendusele, tuues välja, miks laste osalus on oluline ning milliseid põhimõtteid ja kaasamise viise rakendada poliitikakujundamises, otsuste tegemisel ja planeerimisel. Teine osa käsitleb laste osalust lastekaitsetöö juhtumikorralduses, tuginedes Läänemeremaade Nõukogu riikide parimatele praktikatele ning on eelkõige mõeldud abistama kõiki lastekaitse valdkonnas töötavaid inimesi – lastekaitse spetsialiste. Igas peatükis selgitatakse olulisemaid teemasid, antakse praktilisi suuniseid ning toodud näiteid kaasamõtlemiseks.

Loodetavasti pakub juhend inspiratsiooni ja motivatsiooni kõikidele lastega ja laste heaks töötavatele spetsialistidele oma igapäevatöö tõhustamiseks, edasiseks mõtlemiseks ja lahenduste leidmiseks.

¹ ÜRO [lapse õiguste konventsioon \(1991\)](#).

² ÜRO [Lapse Õiguste Komitee \(2009\)](#). Mitteametlik tõlge [MTÜ Lastekaitse Liit \(2016\)](#).

1. Lapse osalusõigus (LÕK artikkel 12)

1.1 Lapse osalus kui inimõigus

Laste osalemisõigus on fundamentaalne inimõigus, mida tunnustab ÜRO lapse õiguste konventsiooni artikkel 12, mille kohaselt:

1. Osalisriigid tagavad lapsele, kes on võimeline iseseisvaks seisukohavõtuks, õiguse väljendada oma vaateid vabalt kõikides teda puudutavates küsimustes, hinnates lapse vaateid vastavalt tema vanusele ja küpsusele.

2. Selleks antakse lapsele võimalus avaldada arvamust, eriti igas teda puudutavas kohtu- ja administratiivmenetluses, vahetult või esindaja või vastava organi vahendusel siseriiklikele protsessinormidele vastavalt.

(ÜRO lapse õiguste konventsioon, 1991.)³

LÕK artikkel 12 sätestab, et igal lapsel on õigus väljendada oma arvamust kõigis teda puudutavates küsimustes ning see arvamus peab olema asjakohaselt arvesse võetud. Siinkohal on sobiv pöörata tähelepanu sellele, et artiklis 12 ei kasutata sõna „osalemine“. ÜRO Lapse Õiguste Komitee on oma üldkommentaaris nr 12 selgitanud, et „osalemine“ hõlmab tegevusi laste ja täiskasvanute vahel: teabe jagamist ja dialoogi, mis põhineb vastastikusel austusel ning mille käigus saavad lapsed teada, kuidas võetakse arvesse nende ja täiskasvanute seisukohti ning kuidas need mõjutavad lahendusi ja otsuseid laste elus⁴. Nii on artikli 12 rakendamine tihedalt põimunud mitmete teiste LÕKi sätete rakendamisega, nagu näiteks artiklitega 5 (õigus saada teavet, juhendamist ja nõu), artikkel 13 (õigus väljendusvabadusele), artikkel 14 (õigus mõttevabadusele), artikkel 15 (õigus ühinemisvabadusele) ning artikkel 17 (õigus teabele)⁵.

Osalus tähendab seega palju enam kui lihtsalt arvamuse avaldamist – see hõlmab teadlikkust, kaasatust ja võimalust mõjutada otsuseid, mis kujundavad lapse elu. Laste osalemine on oluline nii era- kui ka avalikus sfääris: kodus, asendushooldusel, koolis, töökohal, kogukonnas, sotsiaalmeedias, samuti poliitikakujundamisel ja strateegilises planeerimises. Võimalused oma arvamust avaldada peavad olema juba varases lapsepõlves, et toetada lapse arengut enesekindlaks, vastutustundlikuks ja hoolivaks täiskasvanuks. Kuigi osalusõigus kehtib igale lapsele vanusest sõltumata, muutuvad tema kasvades ka osalusvõimalused ja -viisid: väiksem laps

³ ÜRO [lapse õiguste konventsioon \(1991\)](#)

⁴ ÜRO [Lapse Õiguste Komitee \(2009\)](#). Mitteametlik tõlge [MTÜ Lastekaitse Liit \(2016\)](#).

⁵ [lapse õiguste konventsioon \(1991\)](#)

võib osaleda lihtsamates valikutes ja oma kogemuste jagamises, vanemal aga on üldjuhul suurem võimekus arutleda keerulisemate teemade üle, teha otsuseid ning võtta vastutust. Oluline on, et igas vanuses lapsele leitaks soodne viis osalemiseks ja tema arvamusele antakse sobiv kaal.

1.2. Laste osaluse eelised

Laste osalus ei ole pelgalt eetiline valik, vaid demokraatliku ühiskonna alus, ja kui lapse õigused on tagatud, on tagatud ka ühiskonna õiglus, tasakaal ja kestlik areng. Laste osalusel on positiivne mõju nii neile endile kui ka ühiskonnale laiemalt.

1. Inimõigused on rakendatud praktikas.

Lapsel on õigus saada arusaadavas keeles ja vormis teavet, et mõista teda puudutavaid olukordi ning teha teadlikke otsuseid, samuti on tal õigus avaldada arvamust ja osaleda teda puudutavate otsuste tegemisel.

2. Lapsekesksemad teenused ja poliitikad.

Laste osalus tugevdab demokraatiat ja edendab kaasavat ühiskonda. Lapsekeskne lähenemine tähendab, et teenused ja poliitikad kujundatakse lähtuvalt laste vajadustest, igapäevastest kogemustest ja õigustest. See ei tähenda valmis lahendusi täiskasvanutelt, vaid ruumi ja võimaluste loomist, kus lapse hääl loeb ning tal on võimalus olla aktiivne osaline. Selline osalus aitab kujundada ühiskonda, kus lapse heaolu on tähtis juba täna, mitte üksnes tulevikku silmas pidades.

3. Võrdõiguslikkus.

Laste osalus aitab tagada, et kõikide rühmade, sealhulgas alaealiste, õigused ja vajadused on arvesse võetud. Kui lapsi ei kaasata, jäetakse märkimisväärt osa elanikkonnast otsustusprotsessidest kõrvale, mis võib viia diskrimineerimise ja ebavõrdsuse suurenemiseni.

4. Suhete, usalduse ja heaolu tugevdamine.

Laste osalus aitab luua ja süvendada usalduslikke suhteid peres, kogukonnas ja lävimises spetsialistidega. Kui laps tunneb, et teda tõesti kuulatakse ja tema arvamused on kaalu, kasvab tema turvatunne, eneseusaldus ja valmidus koostööks. Osalus ei ole seega vaid õiguse rakendamine – see on ka viis tugevdada lapse heaolu toetavaid suhteid ja sidemeid.

5. Tõhusam kaaslasteni jõudmine ja tugi.

Lapsed ja noored suudavad sageli kõige paremini luua usalduslikke suhteid oma eakaaslastega ning olla tõhusad koolitajad, infovahendajad ja toetajad. Laste kaasamine loob võimalusi jõuda paremini ka nendeni, kes muidu võivad jääda kuulmata.

6. Suurem vastutustundlikkus.

Noorte osalus suurendab nii nende endi kui ka valitsuste ja institutsioonide vastutustunnet. Noorte osalus tugevdab valitsuste ja institutsioonide vastutust. Laste ja noorte kaasamine poliitikakujundamisse annab võimaluse mõjutada neid puudutavaid otsuseid, mille mõju avaldub sageli pikemas perspektiivis või tulevikus.

1.3 Lapse tähenduslik osalemine praktikas

Laste osalus ei toimu iseenesest – selleks on vaja luua sobivad tingimused, mis toetavad laste tähenduslikku osalemist. Tähenduslik osalus osundab sellele, et lapse arvamus ei ole formaalsus, vaid seda on kuulnud, arvesse võetud ja moodustab mõtestatud osa otsustusprotsessist.

Lapse osaluse mõistet on laialdaselt käsitletud ning mõtestatud erinevate mudelite ja teooriate abil. Käesolevas juhendis toetutakse Laura Lundy⁶ lapse osaluse mudeli neljale kronoloogilisele sammule, mida tuleb selle õiguse tähenduslikul realiseerimisel järgida.

RUUM *space*

Lastel peab olema turvaline ja toetav keskkond, kus nad saavad vabalt ja kartusteta oma arvamust avaldada.

HÄÄL *voice*

Lastel peab olema võimalus oma arvamust väljendada erinevates vormides – olgu selleks suuline, kirjalik, visuaalne või muu sobiv viis.

KUULAMINE *audience*

Täiskasvanud peavad olema valmis lapsi kuulama ja looma tingimused, kus laste arvamusi võetakse tõsiselt, neid kuulatakse tähelepanelikult ja austusega.

MÕJU *influence*

Laste arvamust tuleb võtta tõsiselt, seejuures anda tagasisidet ja selgitada, kuidas nende seisukohti otsuste tegemisel arvesse võeti või miks teatud otsused langetati teisiti.

⁶ Lundy, L. (2007).

Lastel ei pruugi alati olla võimalust lõplikus otsuses kaasa rääkida, kuid nende seisukohtadele tuleb anda kohane kaal, võttes arvesse laste vanust ja küpsust⁷. Samal ajal tuleb otsuste tegemisel lähtuda lapse parimast huvist⁸. Võib ette tulla olukordi, kus lapse soovid erinevad teistest osapooltest või neid ei ole võimalik täiel määral arvesse võtta. Sellistel juhtudel on oluline selgitada lapsele otsuse põhjuseid teemale arusaadaval viisil, et ta mõistaks, et tema arvamus on olnud oluline ja teda on võetud tõsiselt.⁹

1.4 Lapse osalemise 10 põhimõtet

ÜRO Lapse Õiguste Komitee üldkommentaaris nr 12 on öeldud, et kõik otsustusprotsessid, milles lapsed saavad oma arvamust avaldada ja osaleda, peavad olema **läbipaistvad, informatiivsed, vabatahtlikud, lugupidavad, asjakohased, lapsesõbralikud, kaasavad, toetavad, turvalised ja vastutustundlikud**.¹⁰

Allolevas tabelis on loetletud kümme põhimõtet, mida peab arvestama igal sammul, kui lapsed kaasatakse otsuste tegemisse. Tabel sisaldab praktilisi suuniseid, kontrollküsimusi ning näiteid osalemise toetamise kohta. Vasakus veerus on esitatud põhimõtte selgitus ja paremas veerus kontrollküsimused, millele tuleks enne laste kaasamist vastused leida. Iga teemaploki lõpus olev kaldkirjas tsitaat pärineb lastelt endilt.¹¹

Iga lapsi kaasav organisatsioon vastutab lapsi puudutavate õigusaktide, eetiliste põhimõtete ja kehtivate reeglite järgimise eest. See hõlmab ka laste turvalisuse tagamist, andmekaitsevenõuete täitmist ning nõusoleku küsimist lastevanematelt või hooldajatelt. Otsustamises osalemine tuleb alati korraldada nii, et see oleks lastele turvaline, tähenduslik ning juriidiliselt korrektne.

Laste osalemise põhimõtted on koostanud MTÜ Lastekaitse Liit ja Õiguskantsleri Kantselei laste ja noorte õiguste osakond.

⁷ ÜRO [Lapse Õiguste Komitee \(2009\)](#). Mitteametlik tõlge [MTÜ Lastekaitse Liit \(2016\)](#).

⁸ ÜRO lapse õiguste konventsioon artikkel 3, lõige 1 (1991).

⁹ Lundy, L. (2007)

¹⁰ UN Committee on the Rights of the Child (2009), General comment No. 12 (2009): The right of the child to be heard, CRC/C/GC/12.

¹¹ [MTÜ Lastekaitse Liidu lapse õiguste saadikud](#).

1. SELGE JA PIISAVALT PÕHJALIK TEAVE

Anna lastele selgelt teada, mille otsustamisel nad osalevad, mis on osalemise eesmärk ning kuidas see toimub. Selgita ka laste rolli ja õigusi osalusprotsessis.

Lapsi teavitatakse kogu osalusprotsessist, sealhulgas mida ja kuidas koos tehakse, kui kaua see kestab ning millised võivad olla tulemused.

Lastele antakse võimalus küsida ja ettepanekuid teha.

1. Kuidas on kavas lastele selgitada, miks nende osalus on vajalik?
2. Millist teavet lapsed veel vajavad, et otsustada osalemise üle (nt teema, meetodid, eesmärgid, õigused, ajakava, transpordi ja toitlustuse korraldamine, kes saab nende arvamusega tutvuda jne)?
3. Millised on laste võimalused esitada küsimusi ja teha ettepanekuid?

„Laps vajab põhjalikku selgitust selle kohta, mida temalt eeldatakse. Täiskasvanud peavad meeles pidama, et lastel ei ole sama kogemustepagasit nagu täiskasvanutel.“

2. VABATAHTLIKKUS

Kinnita lastele, et otsustamises osalemine on vabatahtlik ning toimub ilma surve ja kohustusega. Anna igale lapsele võimalus osaleda talle sobival viisil ja ulatuses.

Lastele tuleb anda võimalus ise valida, kas nad soovivad osaleda ning kuidas ja millistes tegevustes või aruteludes nad kaasa loovad. Nad võivad igal ajal osalemisest loobuda.

Lapsed võivad osaleda mitmes rollis vastavalt oma soovile:

- osaleja – jagab oma kogemusi ja arvamusi;
- esindaja – esindab teiste laste vaateid ja huve;
- julgustaja – toetab teisi osalejaid ja aitab luua kaasava ning turvalise keskkonna.

1. Kuidas tagatakse, et laste osalus on vabatahtlik ja täiskasvanud ei avalda selleks survet (nt et see ei toimu koolitunnis)?
2. Kuidas annavad lapsed nõusoleku osalemiseks ning kuidas on neile tagatud võimalus igal hetkel osalemisest loobuda?
3. Millised võimalused on osaleda paindlikult ja eri viisil: näiteks kuulates, kaasa rääkides, osaliselt, aeg-ajalt, rühmas või individuaalselt?
4. Kuidas tagatakse, et lapsed saavad oma arvamust vabalt väljendada, ilma et nad tunneksid sündi seda teha?

„Last ei tohi sundida väljendama arvamust, kui ta seda ise ei soovi.“

3. NÕUSOLEKU VORMISTAMINE

Arvesta, et laste ja vanemate teavitamise ning nõusoleku võtmise viis sõltuvad osalemise vormist, ulatusest ja teemast.

Mõne asjaolu või olukorra kohta tuleb lapsi ja vanemaid veel lisaks teavitada ning küsida nende nõusolekut. Peale selle peaks neile selgitama, kuidas nad saavad nõusoleku tagasi võtta ja mida see kaasa toob.

Laste ja vanemate nõusolekut on vaja näiteks järgmistel juhtudel:

- koostöö tutvustamine avalikkuses;
- isikuandmete kogumine (üldjuhul nimi ja vanus, aga vajadusel ka näiteks teave allergiate, erimenüü kohta jne);
- ööbimisega üritusel osalemine (sh nt tubade jaotus);
- lapsega koos välismaale reisimine.

Nõusoleku vormi koostades tuleb:

- sõnastada küsimused ja selgitused selgelt ja lihtsalt, nii et neid mõistavad nii lapsed kui ka vanemad;
- kirjeldada täpselt, milleks nõusolekut küsitakse ja kuidas seda kasutatakse;
- selgitada, et nõusoleku andmine on vabatahtlik ning seda saab igal ajal tagasi võtta;
- lisada kontakt, kelle poole saab küsimuste või kahtluste korral pöörduda.

Konsulteri juristiga hindamaks, millest oleks vaja lapsi ja vanemaid veel teavitada ning kas nõusolekud on vaja vormistada kirjalikult.

1. Kuidas veenduda, et laps ja vanem saavad aru, milleks nõusolekut küsitakse?
2. Millist infot on vaja, milleks ja kui kauaks (pärast osaluse lõppemist kustutatakse info, mida enam ei vajata, nt teave allergiate kohta jne)?
3. Kuidas on kavas selgitada, et nõusoleku andmine on vabatahtlik ning seda saab igal ajal tagasi võtta (nt eemaldada veebist lapse foto)?
4. Millised võimalused on lapsel ja vanemal küsimusi esitada enne nõusoleku andmist?
5. Kui pikalt on aega oma nõusolekut kaaluda?

„Nõusolek on kõikidele osapooltele ühtselt mõistetav ning sellest saab loobuda, kui asjaolud on muutunud.“

4. LUGUPIDAMINE

Suhtu igasse lapsesse austusega. Kohtle lapsi lugupidavalt, olles neile seeläbi eeskujuks. Väärtusta ja tunnusta laste osalust.

Laste kaasamine põhineb laste ja täiskasvanute koostööl ja vastastikusel austusel. Seega on oluline, et:

- täiskasvanud oskaksid lapsi lugupidavalt kohelda;
- koostöö ja dialoogi alused oleksid läbi mõeldud ja ette valmistatud;
- laste ja täiskasvanute rollid oleksid selgelt määratletud.

1. Millistes reeglites on vaja ühiselt kokku leppida, et kõik osalejad tunneksid ennast väärtuslikuna (nt üksteise jutule ei segata vahele, eriarvamused on lubatud, üksteist ei halvustata jne)?
2. Kuidas on kavas välja selgitada laste ettepanekud ja neid arvesse võtta reeglite kokkuleppimisel (nt koostada laste eestvedamisel kokkulepete plakat)?

„Laps on täisväärtuslik inimene ega ole kuidagi vähem oluline kui täiskasvanu.“

5. LAPSESÕBRALIKKUS

Suhtle iga lapsega sõbralikult, arvestades tema vanust ja arengutaset. Võta arvesse laste igapäevaelu, sealhulgas tegemisi kodus ja koolis ning huviringe ja trenne. Hinda realistlikult, kui palju aega on lapsed valmis koostööle pühendama. Lapsesõbralikkus tähendab teadlikku kohanemist lapse maailma ja tema vajadustega.

Suhtlusmeetodid ja osalusvormid peaksid sobima laste vanuse ja arengutasemega – seepärast räägi lihtsalt, ole loov ja mänguline, kasuta pildimaterjali, kui on vaja. Kui võimalik, loo osalemisvõimalus lastele tuttavas ja turvalises keskkonnas, näiteks koolis, noortekeskuses või kodukohas.

Lapsesõbralikkus tähendab, et iga lapse kogemusse suhtutakse austusega ja võetakse seda tõsiselt. Oluline on luua turvaline ruum, arvestada iga lapse valmisolekut, anda talle tagasisidet ja võimaldada tähenduslik osalus, mis tugevdab tema usaldust ning eneseusk.

1. Milliseid lapsesõbralikke meetodeid kasutatakse (nt rollimängud, liikumisega hääletamine jms)?
2. Kuidas sobivad need laste vanuse ja arengutasemega?
3. Kuidas toetatakse lapse osalust ka siis, kui ta ei räägi või väljendab end teisiti (nt joonistades, mängides, žestidega)?
4. Kuidas toetavad ruum ja suhtlemismeetodid laste loovust, liikumist ja vabadust (nt padjad, vaibad vms; plakati, video vms loomine jne)?
5. Kuidas on arvestatud laste ajakava ja muid kohustusi (nt kogunetakse koolivälisel ajal)?

„Laste kaasamisel tuleb arvestada nende vanust ja võimekust. Viieaastane laps ei saa anda sisendit samas formaadis ja mahus kui 15-aastane.“

6. MITMEKÜLGSUS

Tee kuuldavaks võimalikult erisuguse kogemuse ja taustaga laste arvamus. Kutsu osalema eri soost, vanuses ja erineva kodusega keelega, eri paigust pärit ning erinevate vajadustega lapsi.

Tuleb pakkuda mitmekesiseid ja ligipääsetavaid osalusvõimalusi, mis arvestavad laste erinevat tausta: nende emakeelt, füüsilisi või vaimseid erivajadusi, elukeskkonda jm tegureid. See tagab, et iga laps, kes soovib osaleda, leiab selleks endale sobiva ja turvalise viisi.

1. Kuidas on kavas kaasata erineva tausta ja kogemusega lapsi (nt mainides seda üleskutses)?
2. Kas osaleda saavad ka erivajadustega ja muukeelsed lapsed ning keskustest kaugemal elavad lapsed?
3. Millega peab arvestama, et kõik lapsed saaksid osaleda, sõltumata nende eripäradest ja vajadustest (nt kes toetab erivajadusega noore liikumist)?
4. Milliseid osalemisvõimalusi kasutatakse, et lapsed saaksid kaasa lüüa neile sobival moel: suuliselt, visuaalselt, mänguliselt?

„Iga laps mõtleb omamoodi ja see ongi hea – siis tulevad paremad ideed.“

7. LAPSI PUUDUTAVAD TEEMAD

Vali teemad, mis on lastele olulised ja tähenduslikud.

Teemad peaksid olema sellised, mis mõjutavad laste elu, mille vastu lapsed huvi tunnevad ning millest neil on teadmisi ja kogemusi.

1. Kuidas arvestatakse laste huve ja ettepanekuid teemasid valides?
2. Kuidas on valitud teemad seotud laste elu ja kogemustega?
3. Kuidas saavad lapsed jagada oma kogemusi ja avaldada arvamust valitud teemade kohta?

„Laste mõjutamine kindlat tüüpi sisendi andmiseks ei ole kaasamine, vaid manipulatsioon.“

8. JÕUSTAMINE

Paku lastele tuge, et nad saaksid enesekindlalt ja turvaliselt osaleda.

Kuula neid avatult ja aktiivselt, vahele segamata või arutelu survestamata. Toeta rohkem neid, kes seda vajavad.

Oluline on toetada laste enesekindlust ja oskusi, et nad saaksid sisukalt osaleda. Selleks võib kasutada näiteks:

- refleksiooniharjutusi;
- koolitusi ja töötubasid;
- mentorlust, kus kogenumad lapsed toetavad vähemkogenud osalejaid.

Tuleb anda lastele ka piisavalt aega ja ruumi, et nad saaksid üksteisega tutvuda, harjuda ning üheskoos luua sõbralik ja usalduslik õhkkond.

1. Milliseid teadmisi vajavad juhendajad, et lapsi teadlikult toetada (nt kuulamisoskused)?
2. Millist ettevalmistust ja tuge (nt asjatundja selgitusi teema kohta) vajavad lapsed, et enesekindlalt osaleda?
3. Kuidas tagatakse, et lapsed saavad oma arvamust vabalt väljendada, tundmata hirmu, häbi või ebamugavust (nt teha arutelud esialgu paarides ja hiljem suuremas ringis)?
4. Kuidas anda osalemisvõimalus ka tagasihoidlikele lastele või neile, kes on varem aruteludest kõrvale jäänud (nt sõnapilve loomine)?

„Laps võib esmakordselt võõraste olukorda sattudes tunda hirmu või segadust. Täiskasvanud peavad teda toetama ja julgustama.“

9. TURVALISUS

Hoolitse selle eest, et igal lapsel oleks turvaline osaleda. Jälgi, et osalemine ei tekitaks ühelegi lapsele kahju.

Osalemiskeskond peab tagama laste füüsilise, emotsionaalse ja vaimse heaolu. Tuleb hinnata, kas osalemise käigus võib tekkida halvustamise, tõrjumise, kiusamise või väärkohtlemise oht ja ebamugavaid olukordi, ning võtta kasutusele meetmed nende ärahoidmiseks.

Täiskasvanud peavad oskama märgata lapse muret ja tegutseda sellele vastavalt.

Laste kaasamisel peaks osalema piisavalt palju täiskasvanuid, et tagada laste igakülgne turvalisus.

Täiskasvanu tohib lapsega suhelda ainult tööalaselt: ei kutsu last oma koju ega võta temaga ühendust väljaspool tööülesandeid; ei sõiduta last üksinda oma autos, välja arvatud hädaolukorras; vältides sobimatut kehalist kontakti. Täiskasvanud peavad jälgima, et lapsed ei pääseks ligi alaealistele keelatud ainetele ja toodetele.

Lastele ja vanematele tuleb selgitada, kelle poole pöörduda abi saamiseks, kui mõni laps tunneb, et koostöö käigus on temaga käitunud ebasobivalt või lubamatult.

1. Millises keskkonnas toimub osalusprotsess ja kas see toetab laste turvalisust ning heaolu (nt liigsete segajateta jne)?

2. Milliste meetmetega tagatakse laste füüsilise, emotsionaalse ja vaimse heaolu kogu osalusprotsessi vältel (nt esmaabi andmise oskus, psühholoogi kaasamine jne)?

3. Kuidas teavitatakse lapsi ja vanemaid sellest, kuhu tuleks pöörduda abi saamiseks (nt infolehel, usalduslikus vestluses vms)?

„Laps peab tundma end efektiivseks osalemiseks turvaliselt ja hästi. Täiskasvanud peavad tagama, et keegi ei sea last ohtu ega pane teda ebamugavasse olukorda.“

10. LASTE OSALEMISE MÕJU JA SELLE HINDAMINE

**Võta otsustamisel arvesse laste arvamust.
Otsustusprotsessi lõpus andke vastastikku tagasisidet.**

Lapsed peaksid tundma, et neid on kuulda võetud ja mõistetud ning et nende arvamus mõjutab neid puudutavaid otsuseid. Kui laste arvamust ei ole võimalik otsuse tegemisel arvestada, tuleb neile selgitada põhjuseid – see näitab, et laste seisukohti on väärtustatud ja tõsiselt võetud.

Lapsi tuleb tunnustada ja tänada koostöö eest.

Laste ja täiskasvanute koostöö parandamiseks võiks osalusprotsesse regulaarselt analüüsida ja senistest kogemustest õppida. Selleks võib näiteks:

- anda vastastikku tagasisidet, kus nii lapsed kui ka täiskasvanud jagavad oma kogemusi ja teevad ettepanekuid (soovi korral anonüümselt);
- kaardistada kaasamise häid külgi ja kuidas kaasamist edasi arendada;
- analüüsida, kuidas tagada laste osaluse järjepidevus ja tegelik mõju otsustusprotsessidele.

1. Kuidas kajastub laste arvamus tehtud otsustes ja kuidas seda lastele selgitatakse?
2. Kuidas põhjendatakse lastele olukordi, kus nende arvamus ei olnud võimalik arvesse võtta?
3. Kuidas küsitakse lastelt tagasisidet otsuste, tulemuste ja osalusprotsessi kohta (nt arutelu, küsimustele vastamine jne)?

„On väga oluline, et igale laste ärakuulamisele peab järgnema kuuldavõtmine ja tegutsemine. Kui seda ei järgne, on antud sisend ja lapse aeg raisatud ning tegu on youthwashinguga.“

1.5. Kasulikud materjalid ja tööriistad laste osaluse toetamiseks:

Selles peatükis on esitatud valik kasulikke materjale ja tööriistu, mis koguti Lääne-meremaade praktikate kaardistamise käigus ning toetavad laste osalust erinevates tegevustes ja otsustusprotsessides. Materjalid pakuvad mitmekesiseid lähenemisviise ning võivad inspireerida ka Eesti kontekstis.¹²

Oluline on siiski meeles pidada, et laste osaluse toetamise viise on palju. Julgustame spetsialiste olema loovad, kohandama meetodeid vastavalt olukorrale ning valima neid koostöös lastega – arvestades iga konkreetse olukorra eripära, laste vajadusi ja võimekust.

Rahvusvahelised juhendid, soovitused, tööriistad (inglisekeelsed)	
ÜRO Lapse Õiguste Komitee üldkommentaari nr. 12 (2009). Lapse õigus olla ära kuulatud (inglisekeelne).	Committee on the Rights of the Child. (2009). General Comment No. 12: The right of the child to be heard (CRC/C/GC/12). United Nations.
Abimaterjal ÜRO Lapse Õiguste Komitee üldkommentaari nr 12 kohta.	Landdown, G., (2011) Every child's right to be heard. A resource guide on the UN Committee on the Rights of the Child General Comment no.12. Published by Save the Children UK on behalf of Save the Children and UNICEF
Euroopa Nõukogu juhised lapse osaluse riikliku strateegia loomiseks.	Council of Europe. (2023). Guidelines for developing a national children's participation strategy. Strasbourg: Council of Europe.
Euroopa Nõukogu käsiraamat laste osaluse toetamiseks.	Council of Europe (2021) "Listen – Act – Change, Council of Europe Handbook on children's participation" . For professionals working for and with children.
Euroopa Nõukogu soovitused laste osalemise kohta.	Recommendation on the participation of children and young people under the age of 18. Council of Europe, 2012.

¹² Kõik tabelis toodud lingid on 14.04.2025 seisuga ning juhendi koostajad rõhutavad, et need võivad ajas muutuda.

Juhend laste ja noorukite osaluseks Euroopa Lastegarantii raames.	UNICEF (2021) Guidance on Child and Adolescent Participation as part of Phase III of the preparatory action for a European Child Guarantee Version 1.0 (December 2021).
UNICEF: Lapsesõbraliku linna initsiatiiv (Child Friendly Cities).	UNICEF: Child Friendly Cities initiative.
Tööriistakast laste osaluse toetamiseks.	Pinto L.M. (Ed.), Bird, D., Hagger-Vaughan, A., O'Toole, L., Ros-Steinsdottir, T. & Schuurman, M. (2020). We Are Here. A Child Participation Toolbox. (1st ed.) Brussels: Eurochild & Learning for Well-being Foundation.
Juhis lastega toimuva sündmuste planeerimiseks.	Save the Children: Planning events with children.
Juhis lastega toimuva sündmuste modereerimiseks.	Save the Children: Moderating events with children.
Laste ja noorte hääled - käsiraamat laste ja noorte kaasamiseks.	Barnafrid (2025) CHILDREN'S AND YOUNG PEOPLE'S VOICES A handbook for participation and inclusion. Linköping University.

Eestikeelsed materjalid

[ÜRO Lapse Õiguste Komitee üldkommentaar nr. 12 \(2009\)](#). Lapse õigus olla ära kuulatud.

Mitteametlik tõlge, MTÜ Lastekaitse Liit.

[Euroopa Nõukogu laste osaluse hindamisvahend \(2013\)](#). Näidikud selle kohta, kuidas edendatakse alla 18-aastaste noorte ja laste õigust osaleda neid puudutavates küsimustes. Euroopa Nõukogu laste õiguste talitus ja noorsootöö osakond.

[Euroopa Nõukogu laste osaluse hindamisvahendi piloteerimine Eestis. Raport \(2015\)](#).

MTÜ Lastekaitse Liit, 2015.

[Avatud noorsootöö, huvihariduse ja huvitegevuse võimalused noorte, eelkõige tõrjutusriskis noorte, sotsiaalse kaasatuse suurendamiseks ning vajadused nende võimaluste arendamiseks \(2021\)](#).

MTÜ Balti Uuringute Instituut/HARNO.

[Noorte kaasamine ja osalus \(2012\). Käsiraamat.](#)

Eesti Noorteühenduste Liit, 2012.

[Noorte omaalgatuste toetamise käsiraamat \(2021\)](#). Juhendmaterjal, HARNO.

[MTÜ Lastekaitse Liidu koduleht](#)

- [Laste ja noorte kaasamine.](#)
- [Soovitused osaluse ja kaasamise edendamiseks \(2023\).](#)
- MTÜ Lastekaitse Liidu [lapse õiguste saadikud.](#)

Õiguskantsleri Kantselei koduleht: [Lapse õigused.](#)

2. Laste osalus lastekaitsetöös

Lastekaitse spetsialisti otsuste kese on alati laps, tema õigused ja heaolu. Üks osa lapse heaolust on tema kuulumine perekonda ja turvalistesse suhetesse, mistõttu tuleb otsustusprotsessides arvestada ka lapse perega. Laps ja tema pere on oma elu eksperdid ning seetõttu peab neil olema võimalus osaleda otsustusprotsessides ja oma arvamust avaldada. Iga lapsega töötav spetsialist saab juba esimesest kohtumisest alates toetada lapse osalust, teda tähelepanelikult kuulates ja luues talle tingimused isikliku arvamuse avaldamiseks.

Lastekaitsetöö üheks põhialuseks on LÕK ning laste osaluse ja kaasamise vaatest kõige olulisem selle artikkel 12¹³, mis ütleb, et lapsel on õigus väljendada vabalt oma vaateid kõigis temaga seotud küsimustes. Kuigi LÕK-i artiklile 12 keskendutakse palju (vt peatükk 1 juhendis), on vaid vähesel määral kirjandust, mis ühendab lastekaitsetööd ja LÕK artikli 12 rakendamise nõuet ning mis ühtlasi on juhiseks lastekaitsetöötajatele. Üheks vähestest väljaannetest, mis seda seost selgitab, on Falch-Eriksen ja Toros (2022) „Lastekaitsetöö ja lapse osalusõigus“¹⁴, kus lapse osalust käsitletakse inimõiguste vaatenurgast. Lähtekoht on, et osalus on lapse parimates huvides tehtud otsuse eeltingimus ning raamatu eesmärgiks on spetsialistide julgustamine õigustel põhineva praktika edendamiseks ja rakendamiseks.

Meie juhend on loodud eesmärgiga abistada lastekaitse spetsialiste, kes soovivad oma töös suurendada laste osalust. Sarnaselt lastekaitsetööle, kus tihti ei ole igaks juhtumiks ühte kindlat lahendust, mis aitaks lapse mured lahendada, on ka sellesse juhendisse koondatud erinevaid võimalusi ja viise laste kaasatuse ja osaluse suurendamiseks. Oleme kogunud häid näiteid ja toimivaid tööriistu, et need inspireeriks leidma nutikaid kaasamislahendusi. Lastekaitsetöö eeldab loovust ja loomingulisust ning kõige paremad lahendused sünnivad koostöös lapse enda ja tema perega.

2.1 Lastekaitse spetsialisti õiguslik alus laste kaasamiseks

LÕK artikli 3 lõige 1¹⁵ sätestab, et igasugustes lapsi puudutavates ettevõtmistes riiklike või erasotsiaalhoolekandeesutuste, kohtute, täidesaatvate või seadusandlike organite poolt tuleb esikohale seada lapse huvid.

Õigusnormid on lastekaitsetöö lahutamatu osa kahel viisil.

Esiteks annavad need spetsialistile õiguse ja vastutuse teha konkreetseid otsuseid

¹³ ÜRO lapse õiguste konventsioon (1991).

¹⁴ Falch-Eriksen, A. ja Toros, K. (2022)

¹⁵ ÜRO lapse õiguste konventsioon (1991)

lapse heaolu nimel. Kuid ainult reeglitest kinnipidamisest ei piisa – oluline on ka mõista, miks need õigused on antud ja kuidas neid vastutustundlikult kasutada. Kui lapse arvamust ei küsita või selle mitteamvestamist ei põhjendata, on see vastuolus õigusriigi põhimõtetega.¹⁶

Teiseks tähendab õiguste delegeerimine, et lastekaitse spetsialistil on teatud juhtudel õigus ise otsustada. Seda nimetatakse otsustusvabaduseks või kaalutlusõiguseks. Selline vabadus on alati seadusega piiratud, mistõttu räägitakse ka piiratud otsustusautonoomiast – „...mis on olemas ainult piirangutest vabaks jäetud valdkonnas“. Lastekaitse on otsustusautonoomia oluline selleks, et spetsialist saaks protsessi kohandada vastavaks konkreetse lapse ja pere olukorrale. See võimaldab paindlikkust juhtumikorralduses, kuid eeldab, et iga otsus langetatakse läbimõeldult ja vastutustundlikult. Kohandamise juures tuleb alati arvestada, et eesmärk on kaitsta lapse õigusi ja inimväärikust. Seetõttu on oluline, et laste heaolu spetsialistid kasutaksid oma kaalutlusõigust igas juhtumis teadlikult ja lapse parimat huvi silmas pidades.¹⁷

Lastekaitse seaduse (Lasteks) § 29 lõige 5¹⁸ sätestab, et kohaliku omavalitsuse üksus peab lapse abivajaduse hindamisel ja abi osutamisel välja selgitama ja dokumenteerima lapse arvamuse ning lisama selle lapsega seotud kohustuslikule juhtumiplaanile, kui eriseadus ei sätesta teisiti.

Lasteks § 28 lg 3¹⁹ toob välja, et lastekaitsetöötaja peab lapse abivajaduse hindamisse kaasama lapse, last kasvatava isiku või lasteasutuse, kus laps viibib. Samuti on Lasteks § 22 lg 3²⁰ alusel last kasvataval isikul kohustus lapse abivajaduse ilmnemisel otsima abi ja vajaduse korral tegema koostööd lastekaitsetöötajate või teiste lapsega töötavate isikutega. Seega kehtib kohustus kaasata lapsevanemat, kellel on õigus osalemiseks kogu juhtumikorralduse protsessi vältel.

Iga last puudutava otsuse puhul peab olema dokumenteeritud, kas ja mil viisil on küsitud lapse arvamust ning kuidas on sellega otsuse tegemisel arvestatud. Lapse arvamuse küsimine on üks osa lapse huvide väljaselgitamise protsessist. Lasteks § 21 lg 3²¹ toob välja, et juhul kui lapse huvid erinevad lapse arvamusest või muul põhjusel tehakse otsus, mis ei ühti lapse arvamusega, tuleb talle selgitada arvamuse arvestamata jätmise põhjuseid.

¹⁶ Falch-Eriksen ja Toros, K. (2022)

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Lastekaitse seadus RT I, 31.12.2024, 23.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid.

2.2 Lapse osalemise olulisus lastekaitsetöös

Lastekaitsetöö keskmeks on laps ja tema pere. Laps ja tema pere peavad olema kogu juhtumikorralduse protsessi aktiivselt kaasatud. Kaasamise alla kuulub lapsele ja perele selgituste andmine lastekaitsetööst, sekkumistest, lastekaitsetöötaja rollist nende elus ning juhtumikorralduse läbiviimisest. Samuti kuulub siia lastekaitsetöötaja regulaarne infojagamine, lapse ja vanemate arvamuste küsimine ja nendega arvestamine.

Lapse kaasamine on eesmärgipärane tegevus, mis peab toimuma kogu juhtumikorralduse protsessi vältel. Lapse kaasamisel ei ole vanuse alampiiri, kuid arvestada tuleb lapse iga ja arengutaset. Kaasamine võimaldab esile tuua lapse mõtteid ja soovid ning tagab, et tehtavad otsused lähtuvad lapse arvamusest ja huvist. Kaasamise puhul on oluline anda lapsele piisavalt aega, et luua usalduslik kontakt spetsialisti või muu turvalise täiskasvanuga. Samuti on oluline meeles pidada, et lapse arvamus võib aja või muude asjaolude koosmõjus muutuda. Seega ei saa selle kindlakstegemine olla ühekordne toiming, vaid iga lapse elukorraldust puudutava otsuse puhul tuleb tema arvamus uuesti välja selgitada.²²

Lapsel on arvamuse avaldamise vabadus ja lastekaitsetöötaja peab seda õigust lapsega seotud menetluses järjepidevalt tagama, et kujundada lapsega seotud otsused tema parimates huvides. Lapsest arusaama kujundades on väga oluline pidada tema arvamusi asja- ja enesekohasteks, refleksiivseteks. See tähendab, et laps on asjadest teadlik ja talle võimaldatakse osalusaeg. Lapsele täieliku osaluse võimaldamist nähakse kui pöördepunkti, et esile kutsuda kestlikke muutusi lapse elu muutmisel ja arengutee ümberkujundamisel. Osalusõigus on oluline kõigi teiste õiguste tõlgendamisel ja tagamisel eelkõige seetõttu, et see rõhutab laste eelistuste, püüdluste ja tunnetega arvestamise olulisust kindlasti just nende heaoluga seotud küsimustes.²³

²² Sotsiaalkindlustusamet (2017)

²³ Saia, K. (2022)

Lapse tähendusliku kaasamise põhimõtted:

- ♥ Siiras huvi lapse ja tema olukorra vastu, tema ja ta vajaduste tundmaõppimine. Lapsed hindavad seda ja nii võimaldub luua keskkond, kus neil on turvaline oma mõtteid väljendada.
- ♥ Lapse kaasamine algusest peale. Näiteks informatsioon lastekaitse spetsialisti kohta, kellega ta kohtub, mis põhjusel kohtub, mis edasi toimuma hakkab.
- ♥ Lapse lugupidav kohtlemine ja ausus. Laste kogemused viitavad, et nad tunnevad end paremini, teades, mis toimub. Adekvaatne info aitab neil mõista lastekaitsetöö sekkumisi ja tagajärgi
- ♥ Sisulised vestlused ja kannatlikkus ning laste muredesse tõsiselt suhtumine. Lapsed soovitasid rohkem märgata nende tugevaid külgi.²⁴

2.3 Laste endi arvamus ja osaluskogemused

Laste osalemise suurendamisest ja efektiivsemast kaasamisest räägitakse lastekaitsetöö kontekstis järjest enam, kuid laste endi kogemusi ja mõtteid on Eestis vähe uuritud. Laps on aga oma elu parim asjatundja ja omab õigust sõna võtta ka selles, kui palju ta soovib kaasatud olla.

Üheks uuringuks, kus vaatluse alla võetakse laste osaluskogemused lastekaitsetöös, on Kadi Lauri, Karmen Torose ja Rafaela Lehtme „Lapse hääl lastekaitsetöös“²⁵.

Uuringu raames arutati 10-17-aastaste lastega lastekaitsetöötaja suhtlemisstiili ja -oskuste üle. Tulemustest nähtub, et mõnel lapsel puudus arvestatav suhtluskogemus, sest omavaheline kontakt jäi pinnapealseks ja põgusaks. Ühele lapsele ei meenunudki, et lastekaitsetöötaja oleks temaga üldse rääkinud, ei esimesel ega ka järgnevatel kohtumistel. Neist lugudest tuli välja pigem ühepoolne suhtlus, kus lastekaitsetöötaja küsis vaid ridamisi küsimusi probleemide kohta. Laste mõtteid, tundeid, vaatenurki ja soove ei arutatud. Üks laps tõi välja, et ei ole kohanud ühtegi spetsialisti, kes oleks küsinud tema tunnete ja soovide järele. Lapsed leidsid, et lastekaitsetöötaja peaks tundma rohkem huvi lapse positiivsete külgede ja tugevuste vastu (mis on hästi, kes on toeks), seda eriti suhtluse alguses. Ehkki uurijad ei juhitud intervjuude käigus tähelepanu probleemide ja tugevuste teemale, rõhutasid lapsed ise, et lastekaitsetöötajad keskenduvad liialt probleemidele.

²⁴ [Lapse õiguste saadikud \(2022\) Soovitused osaluse ja kaasamise edendamiseks.](#)

²⁵ Lauri, K., Toros, K. ja Lehtme, R. (2020)

Lapsed rääkisid ka sellest, kuidas võiks nende osalust lastekaitsetöös suurendada. Kõige olulisemaks peeti vastastikust usalduslikku vahekorda ja suhet töötajaga, lapse ärakuulamist ja usaldamist, tema arvamuse küsimist ja sellega arvestamist ning konfidentsiaalsust, mis on usaldusliku suhte aluseks. Näiteks toodi välja erinevate võtete kasutamist, sh võimalust oma vastused ning soovid üles kirjutada. Üks laps selgitas, et rääkida talle ei meeldi, kuid suhtlemine kirjalikus vormis talle sobiks.

2021. aastal MTÜ Lastekaitse Liidu eestvedamisel läbi viidud uuringus²⁶ võeti vaatluse alla asendushooldusel elavate laste osalemiskogemused nende elu puudutavates otsustes. Uuringust selgus, et laste teadlikkus nende õigustest on paranenud, kuid lapsed ja noored ei tea siiski, kuidas neid õigusi kasutada ja ellu rakendada. Uuringutulemustest selgus, et 20% lastest soovis, et nende arvamust küsitaks rohkem ning sellega ka arvestataks.

Asendushooldusteenusel elavatelt lastelt uuriti, kas ja kui palju nad said teavet pe-rest eraldamise ja uue elukorralduse kohta. Vaid 16% vastanutest ütles, et neile räägiti erinevatest võimalustest, kuhu nad võiksid elama minna, 9% vastajatest ei olnud kindlad, kas neile sellest räägiti või mitte. 21%-le vastanutele selgitati, mida on vaja otsustada, 23% vastanute arvamus kuulati ära, 29%-le selgitati, milline otsus tehti, kuid vaid 11% leidis, et nende arvamusega ka arvestati. 30% vastanutest oli veendunud, et nende arvamusega ei arvestatud otsuse tegemisel. 14% vastanutest ütles, et lastekaitsetöötaja põhjendas, miks nende arvamusega ei arvestatud²⁷.

2.4 Tööriistakast laste kaasatuse ja osaluse suurendamiseks

Lastekaitsetöö on olemuselt kompleksne, mistõttu ei ole universaalseid tööriistu, mida saaks kasutada igas olukorras ja iga lapsega. Lastekaitsetöötaja peab oma töös alati lähtuma konkreetsest olukorrast, lapsest ja tema vajadustest ning soovidest ja mitmetest teistest erinevatest mõjuritest. Lastekaitsetöös ei ole loovus mitte ainult lubatud, vaid lausa hädavajalik oskus.

Selle juhendi koostamiseks jagasid mitmed lastega töötavad spetsialistid (lastekaitsetöötajad, sotsiaalpedagoog ja pereterapeut) parimaid praktikaid, juhiseid ja tööriistu, et laste osalemist oma töös veelgi suurendada. Seda ikka selleks, et ka teisi inspireerida ja innustada.

Allolevasse tabelisse on koondatud spetsialistide soovitusel ja kategoriseeritud need tööprotsesside kaupa. Paljud tööriistad on universaalsed ja võivad sobida kasutamiseks ka teistes etappides kui tabelisse märgitult. Konkreetse töövahendi valik sõltub olukorrast ja lapsest. Olge loovad, mõelge kastist välja, leidke sobiv lahendus koos lapsega!

²⁶ Saarnik, H. ja Sindi, I. (2021)

²⁷ Ibid.

LAPSE OSALEMISE TÖÖVAHENDID

1. Esmane kontakt ja usalduse loomine

Eesmärk: lapse turvatunde ja kontakti loomine.

Praktikute lähenemised ja soovitusel.

- Laps/noor ei avane iga spetsialistiga rääkides. Leia niisugune täiskasvanu, kellel on lapsega hea kontakt.
Laps ei pea oma keerulist lugu mitmetele täiskasvanutele ümber jutustama. Luba lapsega kohtumisel osaleda tema enda valitud ja tema jaoks turvaline täiskasvanu. See loob kindlustunde, et ta ei ole päris üksi, vaid temaga on keegi, kes temasse usub, on tema poolt. Nii on lapsel lihtsam osaleda ja rääkida.
- Kolm olulist lähenemist lapsega vestlusel:
 - ei võta pooli;
 - ei vähenda lapse muret;
 - tekitada turvaline ruum, kus laps ei tunneks ennast süüdi, ükskõik mida ta ka ei jagaks.
- Hea nipp on ärevatele ja püsimatutele lastele kätte anda kätte midagi, millega nad saavad vestluse ajal tegutseda: väikesed mänguasjad, voolimismass, stressipall, kineetiline liiv vms. See aitab neil rahuneda ja keskenduda.
Hoia alati töökohal ja kotis selleks sobivaid väikeseid vidinaid.
- Meie lastekaitse teeb aktiivset tööd noortekeskustega. Oleme käinud koos pere tugiisikuga noortekeskuses lastega kohtumas öölaagri raames. Istusime kõik ringis põrandal ja näitasime lastele, et oleme täiesti tavalised inimesed. Jõime teed, sõime küpsiseid ja küsimused lastelt ei tahtnud kuidagi lõppeda. Jagati nimedeta sõprade murelugusid ja küsiti nõu.
Nägime, et ametniku vaatest ei ole võimalik iial kuulda neid küsimusi, mis lapsi päriselt huvitavad või muretsema panevad.
- Eelnevale sarnaselt on selgi aastal kavas noortekeskustes korraldada kolm lastega kohtumist. Võrgustikukohtumistel noorsootöötajatega koostasime plaani, mille kohaselt prinditakse lastele välja lastekaitseaseadus ja perekonnaseadus. Ühe eeltegevusena töötavad spetsialistid koos lastega seadused läbi, märgistavad neis ära laste jaoks huvitavad või segadust tekitavad kohad. Noortekeskused valmistavad koos lastega ette võimaluse esitada lastekaitsetöötajatele küsimusi anonüümselt. Abiks võetakse käsitsi valmistatud postkast või mõni muu laste poolt välja pakutud lahendus, mis avatakse lastekaitsetöötajaga kohtudes üheskoos. Samal üritusel annavad lastekaitsetöötajad lastele võimaluse ise lastekaitsetöötaja rollis üles astuda. Esialgu gruppides lahendavad lapsed näidiskaasuseid ja esitavad omi ettepanekuid. Lastekaitsetöötaja selgitab, kuidas juhtumeid lahendatakse. Oleme kokku leppinud, et mina (lastekaitsetöötaja) võtan lastega kohtumisele kaasa oma koera Roos (corgi tõugu, pisike ja nunn), kuna see väike ja ohutu olend aitab kindlasti luua imelise kontakti.

- Lastekaitsetöötaja on tegelenud ja tegeleb siiani mitme huvitava spordialaga ning organiseerib noortekeskuses spordialade tutvustamist ja ühismängimisi. Mängule järgneb juturing eesmärgiga tekitada lastekaitsetöötajast positiivne kuvand ja saavutada lastega parem kontakt.
- Lastekaitse ja perele toeks määratud tugiisik leppisid ema ja lapsega kokku, et määratud toe raames jalutavad laps ning tugiisik aeg-ajalt alevi ringi. Neil jalutuskäikudel laps tõepoolest avanes. Selgusid tema soovid ja ootused konkreetse abi järele. Seda selgitati ja arutati üheskoos: lastekaitse, tugiisik ja lapsevanem.
- Olukord peres paranes, suhted muutusid rahulikumaks ja murede korral ei peljatud enam pöörduda.
- Tore mäng lapsega tutvumiseks on "Aarete laegas". Laegas leidub erinevaid esemeid, sõltuvalt lapse vanusest: mänguasjad, pildid, kalendrid, pastakad, helmed jne. Laps valib välja oma "aarde", jätab endale ja selgitab, miks ta niisuguse valiku tegi, mida see talle meenutab jne.
- Olen lapse või ühe pere mitme lastega tutvumisel kasutanud nendega üheskoos UNO kaartide mängimist. Neid on erinevate raskusastmetega. Mina kasutan kõige lihtsamat versiooni. Kui muud pole, siis kõige häda- või käepärasem on alati mängida trips-trapstrulli. Kabinetis leidub mul pehmeid lelusid, mida lapsed saavad uurida, sorteerida. Kui kohtuma tulevad väikelastega vanemad, siis kasutame igavuse peletamiseks tegevusmänguasju: sobitusmängud ja suuruse järgi ladumised.

Töövahendid.

- Tööleht SA Kiusamisvaba Kool veebilehelt "Kuidas sul läheb".
- Sobilik kasutada vestluse alguses, sissejuhatuseks.
- Karupildiga emotsioonikaardid.
- Lastega kontaktiloomisel on need suureks abiks.
- Kunstiline kraapimispaber (scratch paper) esmase ärevuse maandamiseks.

2. Info kogumine lapse kogemusest ja arvamusest

Eesmärk: toetada last tema kogemuste, mõtete ja tunnete väljendamisel.

Praktikute lähenemised ja soovitused.

- Avatud vestlus.
- Ole lapse/noore jaoks olemas, kohtu temaga korduvalt, rääkige lapse jaoks olulistest teemadest. Paku vestluse käigus - eriti ärevale lapsele - võimalust tegutsemiseks.
- Ära eelda, et esimesel kohtumisel iga laps end kohe avab ja sulle kõigest räägib. Püüa tekitada temaga usalduslik suhe, räägi ka endast avatult ja selgita alati, miks sa temaga vestled, mis edasi saab jne.
- Eelista alati avatud küsimusi ja väldi niisuguseid, millele kuuled vastuseks ainult "jah" või "ei". Näiteks: „Jutusta mulle oma tänasest päevast.“ " Räägi, milline on sinu jaoks hea/halb päev" jne.

- Joonistustestid noorematele lastele aitavad tuvastada lapse isiksuseomadusi tema piltide kaudu. Neid on lihtne läbi viia ega eelda erilisi töövahendeid. Piisab pliatsist ja paberist.
Laps väljendab oma tundeid, ettekujutusi ja püüdlusi joonistuse kaudu.
- 1. Perejoonistus: aitab mõista peresuhteid ja lapse emotsionaalset seisundit.
- 2. Maja — puu — inimene: võimaldab tuvastada enesehinnangut ja ümbritseva maailma tajumist.
- 3. Väljamõeldud ehk päriselt mitte olemas olev loom: näitab lapse loomingulisi võimeid ja sisemisi konflikte.

Töövahendid.

- **Angela Jakobsoni "Lausete lõpetamise kaardid"**. Need on mul aidanud lapsega saada head kontakti, kuna mängime mängu koos ja vestleme seejuures elulistel teemadel. Märkan vestluse käigus lapse üldist olekut. Ta ei ole mängides väga kontrolliv selles, mida jagab. Tegevus võimaldab kuulda ehedat lapse lugu. Selline tegelus aitab märgata detaile, millele muidu ei oskaks tähelepanu pöörata.
- Kaasava Hariduse Keskuse vestluskaardid "**Noore ressursilaegas**".
- Andrea Harrni "**Tujukaardid**".
- **tarklaps.com** - töölehed, töövihikud ja plakatid: ärevuse ületamisve töövihikud (lõpeta ülemõtlemine, meelerahu saavutamine); Trauma ja PTSD töövihik; lapse vaimse tervise komplekt (töövihikud), rahunemisnurga plakatid emotsionaalse intelligentsuse arendamiseks, e-raamat „Rahunemisnurk: kuidas see lapsele luua ja kuidas kasutada“; motiveerivad ja inspireerivad plakatid; hingamisharjutuste kaardid ja plakatid; afirmatsioonide kaardid ja plakatid lapse positiivse sisekõne toetamiseks; rutiinikaardid; töölehed lapse kehaturvalisuse tõstmiseks.
- **tarkrebane.ee** - väikestele lastele mõeldud töölehed ja lihtsamad harjutused.
- **lastega.ee** – suur kogus tasuta töölehti tööks lastega.
- **toolehedlastele.ee** – suur kogus töölehti ja arenguteste igas vanuses lastele.
- **minutarklaps.ee** – mängulised õppevahendid, ekspertide loodud arendavad töölehed, arengutestid jpm.
- **tarkvanem.ee** - töölehed, infolehed, plakatid, testid tööks lastega jpm.
- **taibutera.ee** - paljude kasutusvõimalustega teraapia- ja õppevahendid spetsialistidele ning materjalid tööks eri vanuses ja arengutasemega lastega.
- **lengu.ee** - mängulised ja arendavad tooted lastele, jututäringud, tasuta töölehed jpm.

- **Metafoorikaardid** - sisaldavad pilte või sümboleid, mis aitavad lapsel ennast avada ja oma meeleolu mõista, ka avada oma alateadvuses peituvaid tundeid ja mõtteid.
- **eluplaan.ee** - vestluskaardid: tähtsad jutud lapsega, draakonimäng, edulugu karjäär; pereväärtused jpm.
- Pere õhtulaua vestluskaardid ja kaardid „**Kelleks tahad saada?**“
- **Klotsimäng “Expression Puzzle Building Block”**. On huvi pakkunud ka teise. kooliastme õpilastele, sest tekitab võistlusmomenti. Mängu vahele olen teinud jutupause.

3. Ohu- ja kaitsetegurite hindamine lapse perspektiivist

Eesmärk: kaardistada lapse arusaam suhetest, ohust ja toetavatest teguritest.

Praktikute lähenemised ja soovitusel.

- Keerulistes olukordades kasutage mudelit „Kellel on probleem?“
Püüdke vestluste käigus välja selgitada, kellel on probleem. Tavaliselt on see pöördujail. Näiteks kui vanem pöördub abi saamiseks, siis mõtestage olukord ühiselt läbi. Tihtipeale laps/noor ise probleemi ei tunnetagi. Niisugusel juhul alustage tollest, kelle jaoks probleem on olemas. Selgitage kõigile osapooltele, miks ühe jaoks probleem eksisteerib ja teise jaoks mitte. Seejärel püüdke ühiselt leida kompromiss.
- Abimaterjale kasutan enamasti ainult siis, kui teema on lapse jaoks väga keeruline ja emotsionaalselt raske. Mõnikord on tal hõlpsam oma mure välja kirjutada kui sellest rääkida. Väiksemate lastega saab olukordi läbi mängida. Suuremate laste ja noortega aitab keerulistest teemadest rääkimisel brošüüride ja töölehtede kasutamine. Nii saab laps talle keerulist ainet põhjalikumalt analüüsida juba ette antud küsimuste põhjal.

Töövahendid.

- Lasteabi tööriistad: “Kolm maja”; „4 toetavat küsimust“ lapse abivajaduse hindamiseks nii eesti kui vene keeles; ökokaart – tööriist lapse lähivõrgustiku ja suhete kaardistamiseks; lapse heaolu kolmnurk; hariv kaardimäng “Suurim julgus”.
- peaasi.ee materjalid - kaardid: ärevus, depressioon, müüdid ja reaalsus; töövihikud: enesevigastamisest loobumise, ärevuse, depressiooni, vaimse tervise esmaabi, unevihi, kanepi esmaabi;
töölehed: otsi emotsioone, vihalaused, vaimse tervise kalender, vaimse tervise vitamiinid, tunnete mõistmine, tuju nagu ilm, tasakaaluratas, rahuliku paiga kujutus, püsime koos 10 sammu, muretsemise mõistmine, meeldivate tunnete kasvatamine, leia üles oma ärev osa, kirjuta tunnetest, helijaht, emotsioonikalender, avasta oma psühhootilist osa, piletid “Püsime koos!”; koolistressi äratundmise mäng;
vestluskaardid: emotsioonid, liikumine, puhkus, suhted, toitumine.
- SBRIIT - tööriist tööks teismelistega, kui on kahtlus kahjulike ainete tarvitamise kohta.
- Väikeste lastega olen nõ olukordade läbimängimiseks ja peresuhete selgitamiseks kasutanud Pisila puidust nukke ja mängu.

4. Otsuste ja protsesside selgitamine lapsele

Eesmärk: aidata lapsel mõista, mis toimub tema ümber ja mis temaga seotud protsessides juhtub.

Praktikute lähenemised ja soovitused.

- **Üks sagedasemaid abivahendeid on abivajaduse kolmnurk.**
Vestlust viin läbi avatud küsimuste kaudu ja jutuajamist peegeldades. Valikute tegemine on olnud suuresti lapse eest, arengutasemest, tema avatusest.
- **Olen võtnud kasutusele tühja vihiku süsteemi.** Eelnenud kokkuleppel hakkab laps iseseisvalt vihikusse sissekandeid tegema. Näiteks märgib ta oma nutiseadmes veedetud aja; kasutab vihikut tühjakirjutamise meetodil ehk paneb kirja kõik oma tunded ja mõtted; peab tänapäevikut, kuhu kirjutab igal õhtul üles teatud hulga asju, mille eest sel päeval tänulik oli. Niiviisi kutsub see esile ajus positiivse mõttemustri.
- Kuna lastel ei ole tänapäeval paberpäevikut, siis on suur vajadus luua õppetöös maha jäänud lastega plaanide paikapanemiseks nimekiri või tabel. Tavaliselt kasutame nende kodudes olemasolevaid vahendeid: vihikulehed, kalender vms. Samuti palun õpetajatel koostada lapsele nimekiri tegemata töödest, et tal oleks võimalik see oma kodus nähtavale kohale riputada. Eduelamust loob, kui tehtud töö jämedalt (soovitavalt punase pliiatsiga) läbi kriipsutada. Mida rohkem mahatõmbamisi, seda suurem motivatsioon edasi püüelda. Kalendrisse soovitan õpilastel eredalt ära märkida päevad ja kellaajad, millal tuleb konsultatsioonile minna ja ennast täheke või naerunäoga premeerida, kui ta kohal käis. Kokkulepitud arvu positiivsete märguannete eest autasustab ta end ise või laseb seda teha lapsevanemal.

5. Lapse osaluse toetamine

Eesmärk: julgustada ja võimaldada lapsel ise oma seisukohti väljendada ja otsustes osaleda.

Praktikute lähenemised ja soovitused.

- Mõista, mitte ära mõista hukka!
Püüa igas olukorras aru saada, mida laps sulle tegelikult räägib. Väga lihtne on kohe-selt taunida, kuid edu võti peitub lapse mõistmises.
- Mängi lapsega tema vanusele sobivaid põnevaid lauamänge.
Tekita lõbus ja vaba õhkkond: see laseb lapse ärevusel taanduda. Jälgi, kuidas ta mängides käitub, kas tal on raske kaotada või avab eduelamusi teda veelgi rohkem. Lase lapsel endal uusi reegleid luua ja mine nendega kaasa.

Töövahendid:

- **Tunnetepudel.**

Lase lapsel oma suured tunded paberile kirjutada ja need pudelisse panna. Seda tegevust võib varieerida. Näiteks saavad lapsed pudelisse sulgeda oma ebameeldivad tunded ja nendest siis nõ lahti lasta. Aga võib ka koguda hoopiski häid emotsioone, et neid siis raskel hetkel uuesti pudelist ükshaaval välja võtta ja seeläbi oma tuju parandada.

- **Mandalate värvimine.**

Internetist võib leida sellekohaseid erinevaid pilte. Nende värvimine rahustab, samas sobib ühistegevusena vestluse juurde.

- **Puidust klotsidega "Jenga" mäng.**

Täiendasin seda nii, et mõnele klotsile kirjutasin lause algused või küsimused, nt: minu ideaalne päev; lemmik-aastaaeg; parim kingitus, mille olen saanud jne. Mängu käigus võib küsimustele vastata kas klotsi tõmmanud mängija või ülejäänud kaasalööjad.

- **Lauamäng "Milline ma olen?"** (autor Külli Poom).

Sihtrühmaks on märgitud eelkooli- ja noorem kooliiga. Olen seda kasutanud 2. ja 3. klassi õpilastega, aga ka ühe 6. klassi õpilasega. Eesmärgiks on õpilaste tundmaõppimine ja noorematega ka emotsioonide õpe.

- **liikumismängud.ee** - aktiivsed mängusootused inspiratsiooniks toas/õues erinevatele lastega töötavatele spetsialistidele.

6. Töö lõppemine ja järeltegevused

Eesmärk: kinnistada lapse kogemus, pakkuda võimalust tagasivaatamiseks ja toetada suhete lõpetamist.

Praktikute lähenemised ja soovitusel.

- **Olge avatud ja aus.** Rääkige lapsele, mis juhtuma hakkab ja mis edasi saab. Teavitage järgmistest sammudest, näiteks tulevastest teenustest, teiste spetsialistidega koostamisest jms, mis lapse elus toimuma hakkavad. Leppige kokku, kas ja kui palju edaspidi kohtute. Vajadusel aidake lapsel luua nõ kriisiplaan: kellega ja kuidas ta mure korral ühendust võtta saab, kuidas ennast hoida ja milviisil ta soovi korral teiega kontakteeruda võib.
- **Tagasisideratas** - lihtne viis, kuidas koguda lastelt tagasisidet. Tagasisideratas või muu sarnane formaat on jagatud erinevate küsimuste ja teemade kaupa sektoriteks. Näiteks: „Mis töötas hästi?“, „Mida võiks muuta?“, „Millest tunded puudust?“ jms. Lapsed saavad ratast keerutada ja küsimusele vastates anda spetsialistile vajalikku tagasisidet.

LISA1: Välisriikide spetsialistide parimad praktikad.

Lisaks eeltoodule on juhendi koostamisele sisendi andnud ka lastega tegelevad spetsialistid välisriikidest. Allolevasse tabelisse on koondatud riikide kaupa näiteid lähenemistest ja töövahenditest.²⁸

RIIK	TÖÖVAHEND/PRAKTIKAD
Soome	Lastensuojelun Keskusliitto
	Itsenäisyyden juhluvuoden lastensäätiö
	Pesäpuu
Island	Services in the Interest of Children's Prosperity , Farsæld barna
	Act No 86/2021 on the Integration of Services in the Interest of Children's Prosperity (2021)
	Elia International Ltd. Signs of Safety
Saksamaa	Die Ergebnisse des Nationalen Rats gegen sexuelle Gewalt an Kindern und Jugendlichen
Läti	Sagatavots iespiešanai un iespiests SIA "Drukātava" (2020), Metodiskais materiāls sociālajam darbam
	Mācību materiāls: Bērna līdzdalības princips
	Latvijas Republikas tiesībsargs (2019), Ziņojums par bērna tiesībām paust savu viedokli un tikt uzklausi tam bērnu aprūpes centros
Norra	Folkehelseinstituttet rapport (2024), Utfordringer for barn og unges medvirkning i barnevernet. En studie av forskningslitteratur og sentrale aktørers erfaringer
	Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (2022), Samvær – kunnskapsbasert retningslinje for vurdering av samværsordning ved omsorgsovertakelse
	Barne- og familiedepartementet (2024), Forskrift om barns medvirkning i barnevernet

²⁸ Kõik tabelis toodud lingid on 11.04.2025 seisuga ning juhendi koostajad rõhutavad, et need võivad ajas muutuda.

Rootsi	Socialstyrelsen (2018), Att samtala med barn - Kunskapsstöd för socialtjänsten, hälso- och sjukvården och tandvården
	Socialstyrelsen (2023), Bedöma barns mognad för delaktighet
	Barnafrid - National centre of knowledge (2024), Children's and young people's voices, A handbook for participation and inclusion
	Barnombudsmannen, Stöd och verktyg
Taani	Social- og Boligstyrelsen, Laura Lundys model
	Social- og Boligstyrelsen, Konkret inddragelse af børn og unge

Lisa 2: Kasutatud kirjandus

[Committee on the Rights of the Child. \(2009\). General Comment No. 12: The right of the child to be heard \(CRC/C/GC/12\). United Nations.](#)

Falch-Eriksen ja Toros, K. (2022). Lapse õigus arvamust avaldada lastekaitse juhtumikorralduses. Peatükk raamatus (Toros K. ja Falch-Eriksen, A.) ["Lastekaitsetöö ja lapse osalusõigus"](#) (6-19). Centre for Advanced Research on Integrity, Rights and Inclusion of the Child (CIRIC)

Falch-Eriksen, A. ja Toros, K. (2022) [„Lastekaitsetöö ja lapse osalusõigus“](#). Centre for Advanced Research on Integrity, Rights and Inclusion of the Child (CIRIC).

[Lapse õiguste konventsioon \(1991\)](#) RT II 1996, 16, 56.

[Lapse õiguste saadikud \(2022\) Soovitused osaluse ja kaasamise edendamiseks.](#)

[Lastekaitseseadus RT I, 31.12.2024, 23.](#)

Lauri, K., Toros, K. ja Lehtme, R. (2020) "Lapse hääl lastekaitsetöös- laste osalemiskogemused". Sotsiaaltöö ajakiri, 2/2020, 79-85.

Lundy, L. (2007). "'Voice' is not enough: Conceptualising Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child', British Educational Research Journal, 33(6), 927-42.

Lundy, L. (2007). 'Voice' is not enough: conceptualizing Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child. British Educational Research Journal, 33(6), 927-942.

Council of Europe (2012). [Recommendation on the participation of children and young people under the age of 18.](#)

Saarnik, H. ja Sindi, I. (2021). Asendushooldusel kasvavate laste osalemiskogemused nende elu puudutavates otsustes. Tallinn, MTÜ Lastekaitse Liit.

Saia, K. (2022) Sotsiaalne rehabilitatsioon. Peatükk raamatus (Toros K. ja Falch-Eriksen, A.) ["Lastekaitsetöö ja lapse osalusõigus"](#) (78-92). Centre for Advanced Research on Integrity, Rights and Inclusion of the Child (CIRIC)

Sotsiaalkindlustusamet (2017) Lapse heaolu hindamise käsiraamat .

UNICEF (2021) [Guidance on Child and Adolescent Participation as part of Phase III of the preparatory action for a European Child Guarantee Version 1.0 \(December 2021\)](#)

ÜRO Lapse Õiguste Komitee üldkommentaar nr. 12 (2009). Lapse õigus olla ära kuulatud. Mitteametlik tõlge, MTÜ Lastekaitse Liit.

ÜRO [lapse õiguste konventsioon \(1991\)](#) RT II 1996, 16, 56.

